

Emeviler Döneminde Şam ve Irak'ta Arap Edebiyatı*

Carl BROCKELMANN // Çev.: Selman YEŞİL**

Arap edebiyatı, Emevîler hâkimiyeti boyunca aslî Arap memleketlerinde yakaladığı istikrarlı gelişim atmosferini Şam ve Irak gibi sonradan fet-hedilmiş bölgelerde yakalayamamıştır. Bu durum tarihin bütün devirle-rinde olduğu üzere sömürgelerdeki gelişmelerden farklı bir biçimi ortaya koymamıştır. Zira aslî memleketlerde görülen geleneksel dingin gelişme ve mutedil ilerlemeler, savaş yolu ile elde edilen bölgelerdeki hamaset ve eğilim rüzgârı ile birleşen ilerlemelerin bir özelliği olmuştur.

Bilindiği üzere Araplar yaptıkları yeni fetihlerle kültürlerine iki yeni medeniyet eklemiştir. Irak ve Şam gibi bölgelerdeki yerleşik hayat biçimi, geçim kaynakları açısından konargöçer/bedevi hayat ile farklılık göstermekteydi. Bu farklılıklar ise Abdülmelik ve demir yumruk namlı el-Haccâc b. Yûsuf'tan önce hiç kimse tarafından kontrol altına alınamayan sert siyasi fırtınalara sebep olmuştur. Bu siyasi fırtınalar, Irak ve Şam yöre-lerinde şiir sanatının ilerlemesine ve kendine özgü bir nitelik kazanmasına sebep olmuştur.

Bu dönemin şairleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olan ilk şair, Emevî sultanlarının şairi olan el-Ahtal Ğıyâs b. Ğavs (92/710) et-Tağlibî'dir. el-Ahtal, İslam'dan önce göç ederek Irâk'ı yurt edinen Hıristiyan inancına sahip Tağlib kabilesine mensuptur. Mensubu olduğu kabilesi gibi ataları-nın dinine sadık bir şekilde yaşamaktaydı. Velinimet ve dönemin halifesi olan Abdülmelik, söz konusu şairi hiçbir zaman inancı yüzünden kınama-

* *Mecelletü'l-Ezher* c.8, Cüz 1, 1356/1927, ss. 67-72. Bu makale Carl Brockelmann'ın *Târihu'l-edebi'l-Arabî* adlı eserinden çevrilmiştir. Makalenin birinci kısmı aynı derginin 7. cildinin 10. cüzünde yayınlanmıştır.

** Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi [syesil4@hotmail.com]

dı. Aksine zaman zaman Abdülmelik, Medîne'nin radikal sünnet taraftarlarına karşı şairi kendi amaçları için kullanıyordu.

el-Ahtal, şairliğe Hz. Muaviye'nin hilafeti döneminde Medîne'li şair Abdurrahmân b. Hakem'i hicvederek başlamıştır. Şair Abdurrahmân b. Hakem, Mekkeli nüfuzlu ailelerin kızları hakkında gazel yazmış, daha da ötesi Emevî prenseslerinden birini hicvedecek kadar cüretkâr davranarak yönetimi kızdırmıştı. el-Ahtal, O'nun bu saldırılarına karşılık vererek onu engellemiş, böylece dönemin veliahdı olan Yezîd'in övgü ve sevgisini kazanmıştır. Yezîd 60/679 yılında yönetimin başına geçince, şair el-Ahtal'ı yakın çevresine aldı. O, yezidin halefleri döneminde de özellikle de Abdülmelik döneminde eski teveccühü görmeye devam etti.

Hassân b. Sâbit şiirleri ile peygamberin hizmetinde bulunup amaçlarını gerçekleştirme adına peşinde olduğu gibi el-Ahtal'da şiirleri ile sürekli efendisi ve velinimetinin lehine kamuoyu oluşturma çabasındaydı. Bu siyasi değeri bize onun ne kadar ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Arada bir el-Ahtal'da bedevî ruhun ağır bastığı görülüyordu. Bazen kabilesi ile birlikte çölde ikamet ederdi. Hatta orada birkaç evlilik yapıp boşandığı da anlatılmaktadır. O'nun mesîhî inancı eşini boşamasına engel olmamıştı. Kabilesi için sözlü ve fiili atışmalara katılırdı. Bu da çoğu kez sıkıntılara sebep olurdu.

Çok defa Irâk'ın iki büyük şairi olan Cerîr ve el-Ferezdak arasındaki meşhur atışmalara da ortak olmuş, nihayetinde el-Ferezdak'ın lehine hükmetmiştir. Uzun süre yaşamış biri olarak 92/710 yılında öldü.

Arap edebiyatı eleştirmenleri, el-Ahtal'ın Cerîr ve el-Ferezdak ile eşit seviyede olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu üç şairden birinin diğer ikisine üstünlüğü konusunda ise fikir birliği yoktur. Arap dilcileri ise el-Ahtal'a eski üsluba sıkı sıkıya bağlı kalması ve bunu taklit etmesinden dolayı çok değer vermişlerdir. Ancak bu bizi onun şiirinin çok güçlü olmadığı kanaatine sevk etmektedir. Yine de onun dil ve şiir sanatına tamamen hâkim olduğunu kabul etmek gerekir. el-Ahtal özellikle yaralayıcı ironi şiir sanatında üstün bir kişiliğe sahiptir.

el-Ahtal gibi şöhret elde eden şairlerden biri de Irâk valisi el-Haccâc b.

Yûsuf'un şairi olan Cerîr b. 'Atiyye b. el-Hatafâ'dır. Cerîr, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Temîm kabilesinin Kuleyb boyuna mensup bir ailede dünyaya geldi. Yezîd b. Muâviye'nin sevgisini kazanan şair, daha sonra hakkında çokça övgüde bulunduğu el-Haccâc'ın yakın çevresine girdi. Klasik Arap şiirlerdeki yerginin seviyesini düşüren hiciv şiirleriyle meşhurdur. Döneminin bütün şairleri ile atışmış, hiç birisine de yenilmemiştir. Cerîr, kendisine el-Ferezdak'tan başka rakip görmemiş, ölümüne kadar aralarında şiddetli atışmalar olmuştur. Bu atışmalar, toplumun her kesiminde gündemin ana konusu olmuştur. İki arasında üstünlük meselesi şiddetli tartışmaları doğurmuştur. Bu tartışma sonraki dönemlere de sarkarak uzun bir zaman pek çok muteahhirûn dilciyi de meşgul etmiştir.

Cerîr, elde ettiği net başarıya rağmen Emevî sultanlarının ilgisini kazanamamıştır. Abdulmelik, onunla sarayında ancak beraberinde geldiği Muhammed b. el-Haccâc'ın uzun ısrarları sonucunda görüşmeyi kabul etmiştir. Medîne'de Cerîr ile karşılaşan Velîd b. Abdulmelik saray hanımlarını teşhir ettiklerinden dolayı onu başka bir şair ile birlikte hapsedti. Onu ancak her türlü icraatında Emevî sultanlarından farklı olan Ömer b. Abdulazîz affedebildi. O, Ömer b. Abdulazîz'den büyük bir şefkat gördü. Cerîr, 110/728 yılında Orta Arabistan'ın Yemâme bölgesindeki çiftliğinde öldü.

Dönemin üç büyük şairinden biri sayılan el-Ferezdak Hemmâm b. Gâlib et-Temîmî'nin şöhreti ise Cerîr ile yaptığı ve bütün yeteneğini ortaya koyduğu yergi şiirlerine dayanır. el-Ferezdak, Temîm kabilesinin Dârim boyuna mensuptur. 20/640 yılında Basra'ya yerleşmiş köklü bir bedevî ailede doğdu. el-Ferezdak aşırı şehevî duyguları barındıran, kanunlara ve ahlaki değerlere karşı kayıtsız ve dünya hayatına aşırı bağımlı bir kişiliğe sahipti. Aslında bu vasıflar, sıkı bir hükümet tarafından dizginleninceye kadar Irâk'a yerleşen çoğu Arapların bir özelliğiydi.

el-Ferezdak'ın sahip olduğu tek iyi haslet en zor şartlarda ve en sıkıntılı süreçlerde bile Alî b. Ebî Tâlib ailesine olan sadakati ve onları yüceltme konusundaki saygın bağlılığıdır. 70 yaşında iken Mekke'de Hişâm b. Abdulmelik ile karşılaşmış ve en basit cezasının hapis olacağını bildiği halde ona, Hz. Ali'nin torununu övdüğü meşhur kasidesini okumuştur.

el-Ferezdak ilk hiciv şiirlerine Basra'nın önde gelen bir ailesi olan Benî Nehşel'i eleştirmekle başlamıştır. Bu aile, İrâk valisi Ziyâd b. Ebî Süfyân döneminde büyük bir itibara sahipti. Bundan dolayı Ziyâd'ın öfkesinden ve cezalandırmasından korkarak Medine'ye sığındı. Burada dünyevî maceralara daldı. O dönemde Medine'de dünyevî maceralar yayılmış bulunuyordu. O dönemde Medine gazel şairlerinin vatanı olmuştu.

Burada gazel sanatıyla çokça ilgilendi ancak hicvi de ihmal etmedi. Bu da Mervân b. el-Hakem'in öfkesine sebep olmuş ve Mervân, Medine'ye vali olduktan sonra onu sürgün etti. Mekke yolunda iken kendisine Mervân'ın ölüm haberinin ulaşmasıyla özgürce Irak'taki evine döndü.

el-Ferezdak'ın hayatında kadının önemli bir rolü vardı. Kadınlar hakkında çokça gazel yazarak onları teşhir etmiştir. Özellikle de kendisi ile evlenmek zorunda bıraktığı akrabası Nevvâr hakkındaki gazelleri meşhurdur. Nevvâr, el-Ferezdak ile çileli bir hayat geçirdi. el-Ferezdak'ın rakibi olan Cerîr de bu durumu şiirlerinde el-Ferezdak'ın aleyhine kullanmıştır. Tercih edilen görüşe göre el-Ferezdak, 110/728 yılında ölmüştür.

el-Ferezdak'ın şiirlerinde en bariz tema yergidir. Kadınlarla olan birçok macerasına rağmen gazel türü şiirleri hep ikinci planda kalmaktaydı. Cerîr ise gerçek hayatında kadına yer olmamasına rağmen gazel şiirlerinde el-Ferezdak'ı geçmiştir. O, geniş bir kelime dağarcığına sahip olup dil hâkimiyetinde ayrıcalıklı bir konumda olmasına rağmen, edebî konularda çok hassas değildi. Aynı zamanda klasik şiirlerin taklidi ile yetinmediği gibi, kendi çağdaşlarından bile şiir çalmaktan geri kalmamıştır.

Fırtınalı siyasi hayat içerisinde ortaya çıkmış ve kişisel yergi sanatında temayüz etmiş şairlerin yanı sıra Şam'da dünya zevkine dalmış ve hayatın, tatlılığıyla kendilerinden geçirdiği şairler de mevcuttu. Gazel konusunda el-Velîd b. Abdulmelik'in sarayında yer edinen şairlerden biri de Güney Arabistan bölgelerinden olan Abdurrahmân b. İsmâîl el-Vaddâh'tır. el-Vaddâh Bizanslılara karşı Şam'ın kuzeyinde sınır çatışmalarına katılmış ve daha sonra Dımeşk'e yerleşerek hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Nitekim el-Vaddâh'ın gazel şiirleri Dımaşk'ta yayılmaya devam etmiştir. Günün birinde halifenin eşi hakkında gazel yazmaya yeltenince, el-Velîd tarafından feci bir şekilde öldürülmüştür.

O dönemde içki şiirleri, en güzel şekliyle Emevî Emîri el-Velîd b. Yezîd b. Abdulmelik'te temsil ediliyordu. el-Velîd 105/723 yılında doğdu. 15 yaşında bir gençken babasını kaybetti. Daha sonra gençliğin arzu ve isteklerine daldı. Amcası onun yönetimin varisi olmasını istemişti. Ancak daha sonra görüşünü değiştirerek kendi oğlu Mesleme'yi veliaht ilan etti.

el-Velîd'in amcası onu Mekke'ye gönderip uzaklaştırmak isteyince ondan hac kafilesine emir olmasını istedi. Orada gençlik arzularını doyuma ulaştıracak ortamı bulacak ve halkın gözünden de düşecekti. el-Velîd de bu sefil hayata severek dalınca halifelik hakkını yitirmiş ve amcasının hilesi de tutmuştu. Ancak bütün bunlara rağmen Hişâm'ın 125/742 yılında ölmesiyle hilafet el-Velîd'e geçmişti.

Kısa süren iktidarında İslam dini esaslarına zıt birçok eylem kendisinden zuhur etti. Onun zayıf kişiliği, dönemin hırçın dalga ve sert fırtınalarına karşı koyamadı. Güney Arabistan'daki muhalif gruplarca etrafı tuzaklarla örülerek hilafete geçmesinden bir yıl sonra öldürüldü.

Şiirlerinin çoğu içkiyle ilgili idi. Müslüman olmadan önce bu alandaki şiirleri ile meşhur olan Hıristiyan 'Adî b. Zeyd'i kendisine örnek alırdı. el-Velîd'in gazel şiirlerinin yanı sıra beste ve güfte alanında kendisini göstermeye çalıştığı musiki maktuaları da bulunmaktadır.

Cahiliye dönemi mersiye şiirleri ise el-Hansâ'nın tanınmasını ve bir şaire olarak şöhret kazanmasını sağlamıştı. Mersiyeler bu dönemde kadınlar adına Leylâ el-Ahyiliyye'nin şahsında sancağını taşıyacak ve bu sanatı yaygınlaştıran bir kadın şaire bulmuştu.

Leylâ el-Ahyiliyye, Benî Âmir kabilesine mensup bir şairedir. Kendi kabilesinden bir delikanlı ile aşk yaşıyordu. Ancak bu delikanlı 85/704 yılında meydana gelen Avf b. Akîl savaşında öldürüldü. Leylâ bundan dolayı derin bir üzüntüye kapıldı. Bu derin üzüntü onun mersiye yeteneğini harekete geçirdi ve onun için birçok kasideden oluşan mersiyeler nazmederek şöhret kazandı. Bunun üzerine halifeler ona ilgi gösterdiler. Özellikle Abdulmelik ona ikramda bulundu. el-Haccâc da ona yakınlık gösterdi. 89/708 yılında akrabası olan ünlü komutan Kuteybe b. Müslim ile savaş alanında görüşmek üzere çıktığı yolculuk sırasında öldü.

Arap edebiyatı eleştirmenleri o dönemde meşhur olan üç büyük şair

arasındaki üstünlük meselesiyle uğraştıkları gibi el-Hansâ' ile Leylâ el-Ahyiliyye'nin üstünlük meselesi ile de meşgul oldular. Bu eleştirilenler ince ve samimi duygular açısından el-Hansâ'yı, ifade gücü ve söz güzelliği açısından da Leylâ'yı öne çıkarmışlardır.

Bu dönemde şiir sanatı saray çevresine mahsur değildi. Saray halkının uzağında, onların destek ve teşviklerinden bağımsız bir şekilde de parlamıştı. Zira eski bedevî ruh ve saf Arap kişiliği çöl şahsiyetlerinde özgürce parlak bir yaşam sürmüştür. Ayrıca bu şahsiyetlerin öteden beri en değerli sanatsal yapıtlar olarak kabul edilen ürünler verdiğini de görüyoruz. Bu grupta yetişen şairlerden biri de kahraman bir şair olan Katrî b. el-Fucâ'e'dir. Şair, saltanat yönetimine karşı Müslümanlara halifeyi seçme hakkı tanıyan İslam prensiplerini müdafaa için başkaldıran Hâricî Ezrakîlerin komutanıydı. Savaş meydanında birliğinin başında Emevî komutanlarından Süfyân el-Kelbî'ye karşı 78/697 yılında fars topraklarında savaşırken öldürüldü. Şiirleri bahadırılık ve savaşa teşvik edici ifadelerle karakterize edilir.

İktidardaki Emevî ailesinin muhalifleri arasında şöhrete kavuşan isimlerden biri de el-Kumeyt b. Zeyd'dir. Sa'd b. Sa'lebe kabilesine mensuptur. 60 yılında dünyaya gelmiştir. Hâşimîlerin menakıbı ve methi hakkında çok sayıda kaside yazmıştır. Hâşimîler peygambere yakınlıkları dolayısıyla hilafete daha müstahak olduklarını açıkça ilan edenlerdir. Hâşimîler için yazdığı bir methiye kasidesi Emevî halifesi Hişâm'ın öfkelenmesine sebep oldu. Hişâm, onun öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Kûfe valisi onu hapsedti. Ancak el-Kumeyt hapisten kaçmayı başardı. Daha sonra ise affedildiyse de daha sonra hükümete karşı katıldığı bir isyanda öldürüldü.

Arap şiiri, Arapların yeni fetihler neticesinde değişik milletlerle karışmasından dolayı Emevîler döneminden itibaren milli Arap rengini kaybetmeye başladı. Zamanla şiire yeni unsurlar girdi. Bu yeni unsurların en önemlisi Fars asıllı unsurlardı. Bunlar daha sonra Arap edebiyatı tarihinin gelişiminde önemli etkiler icra etmiştir. Bu asrın kayda değer en önemli şahsiyeti Hammâd b. Sâbûr er-Râviye'dir. Hammâd h. 75 yılında Kûfe'de doğmuştur. Annesi ve babası Deylemî kabilesine mensuptular. Onun övgüye değer olan özelliği sadece yazdığı şiirlerden gelmemekteydi. Daha ziyade eski şairlerin şiirlerini nakletmesi sayesinde bu övgüye mazhar ol-

muştı. Dolayısıyla o, eski şiirleri nakletmekte önemli bir kaynaktır.

Onun eski şiirlere olan bu derin vukûfiyeti Emevî sultanlarının onu kollamasına sebep oldu. Özellikle de halife Hişâm ona çok değer verirdi. Emevîlerden gördüğü bu saygınlığa karşın Abbasî halifesi el-Mansûr'dan kötü muamele gördü. Bir rivayete göre 155/771 yılında diğer bir rivayete göre ise 158/774 yılında öldü.